

ELYZESE VELDEN EN RUSTSTRAAT

Luc Devriese

Elyzeese Velden associëren we spontaan met Parijs: de avenue des Champs Elysées en met de daarbij horende dure chic. Hoe kwam die prestigieuze naam in 's hemelsnaam terecht naast de Brugse Vaart in een godvergeten, proletarische Gentse buurt tussen de Rabotwijk en de Brugsepoort (afb. 1 en 2)? Mocht er een prijs uitgereikt worden voor de meest zonderling lijkende Gentse straatnaam, dan bestaat er veel kans toe dat die naar Elyzeese Velden zou gaan.

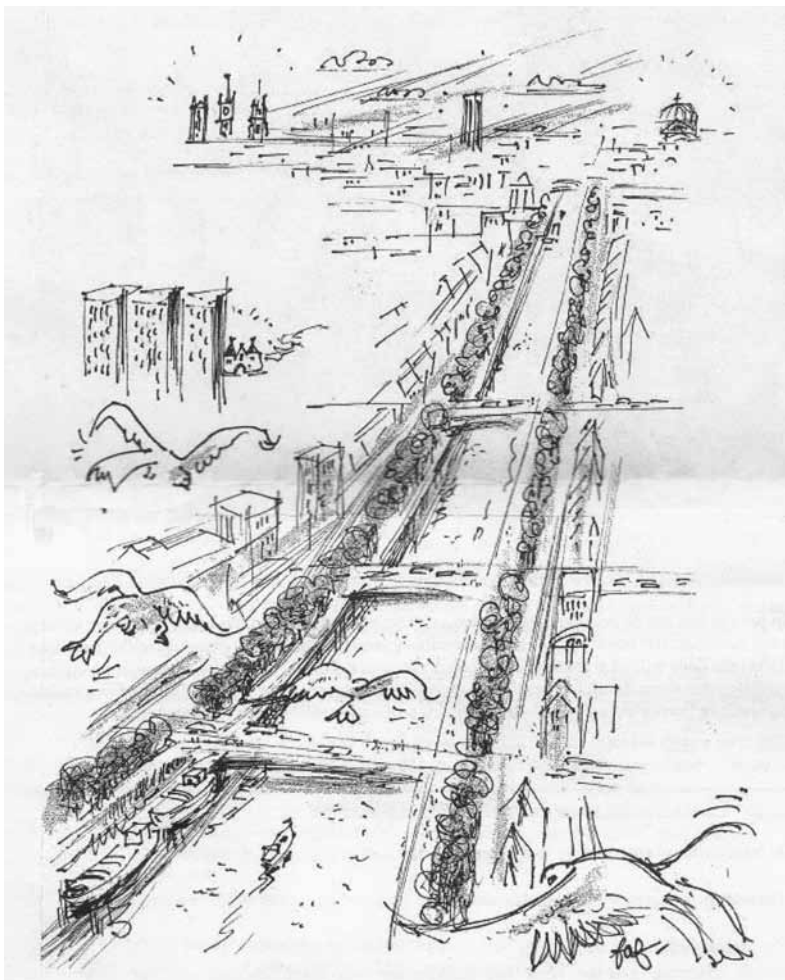
Afb. 1. Zo schrijft men 'Elyzeese' (foto 2017).

Afb. 2. Ongeveer de helft van de huizenrij aan de Elyzeese Velden (foto 2017).

Een oprechte Gentenaar die zich die vraag stelde, kwam niet verder dan het schuchter opperen van de mogelijkheid dat het toch wel mooie vergezicht van de vaart (afb. 3) misschien meespeelde in de naamkeuze (1). Er zit echter meer achter. Om de straatnaam op die plek te begrijpen moeten we onze horizon verbreden en verder kijken dan het Parijse voorbeeld dat iedereen direct voor de geest komt. Als we dat uitzoeken verzeilen we in de Griekse mythologie en zien we dat de naam perfect te verklaren valt, ook in Gent ... maar het is een ingewikkeld verhaal. Zet je schrap, beste lezer.

En, zonderling genoeg, bij de zeer prozaïsche Ruststraat, een onaanzienlijk zijstraatje van de Ottergemsesteenweg aan de andere kant van de stad, komen we in dezelfde sferen terecht als we even doordenken over de betekenis van de straatnaam.

Afb. 3. De Brugse vaart in de typische luchtige en vlotte tekenstijl van Faf (Fr. Zenner), destijds huistekenaar van SOS Gent (uit de jaargang 2007). Slechts een klein stukje van de tekening geeft de Gentse Elyzeese Velden min of meer weer.

Eeuwige rust in Elysion, de Elyzeese Vlakke van de Grieken

Homeros reikt ons de sleutel aan in zijn *Odyssee*. Aan koning Menelaos, een van de hoofdrolspelers van de Trojaanse oorlog, wordt voorspeld dat hij niet in zijn vaderland aan de zijde van zijn trouwe Penelope zal sterven, maar dat de goden hem naar de Elyzeese Velden zullen voeren aan de uiterste rand van de aarde. In dat Elysion (Latijn: *elysium*) regent of sneeuwt het nooit. Zachte briesjes, zephyrs, zorgen er op tijd en stond voor afkoeling van de aangenaam warme lucht. De dode helden vertoeven er in alle rust, zalig in het heldere zonlicht. Enkel helden uiteraard. Gewone stervelingen zijn van geen tel. Helemaal anders dan in de afschrikwekkende duistere onderwereld, de Hades aan de andere kant van de Okeanos. Daar komen de verdoemden in terecht. Je kan deze Griekse ideeënwereld vergelijken met de christelijke hemel en hel.

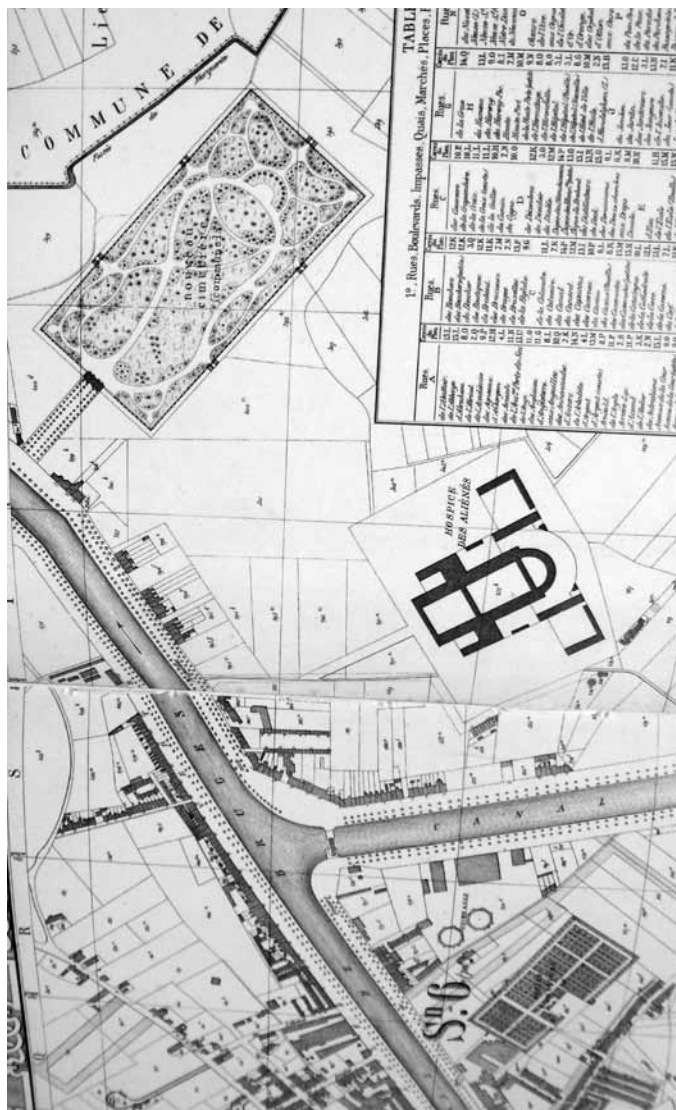
Eeuwige rustvelden in Parijs

Dit beeld van een zalige rustplaats was ongeveer wat verlichte geesten de 'eeuwige rust' na de dood probeerde voor te stellen toen ze in Parijs vanaf het einde van de achttiende eeuw dachten aan nieuwe begraafplaatsen in landschapstijl (2). Geen hof (omheinde ruimte) rond de kerk, geen kerkhof dus. In de middeleeuwen was het daar trouwens verre van rustig. Boven op de begravenen werden allerhande bijeenkomsten georganiseerd, handelgedreven en markt gehouden.

Liefst wilde men ook geen veel te kleine ruimten, zoals het Parijse Cimetière des Innocents of rond de Gentse Sint-Niklaaskerk, waar de doden op een voor ons onvoorstelbare manier opgestapeld werden. Wel een rustgevende plek waar het heerlijk toeven is, indien al niet voor de doden, dan toch voor de nabestaanden. Daarvoor moest men buiten de stadsmuren. Onder de bekende Parijse begraafplaatsen die in de 19de eeuw ingericht werden (Montparnasse, Montmartre, Belleville, Père Lachaise) nam dat Passy, een bijzondere plaats in. Geopend in 1820, kon het in de jaren 1870 uitgroeien tot de aristocratische necropool (dodenstad) van de 'ville lumière'. Het lag namelijk dicht bij de chique residentiële en commerciële wijken van de 'Rive droite' en dicht bij het eindpunt van een al in de zeventiende eeuw aangelegde beboomde laan in een groene rustgevende omgeving, als het ware in een hemel. Om de helden en illustere doden van Frankrijk te eren werd de oorspronkelijke naam Grand Cours veranderd in avenue des Champs-Élysées (3). Dat was niet zomaar een straat, maar een prestigieuze brede avenue passend om er plechtig en met groot gevolg naar toe te rijden in begrafenisstoeten waardig aan Franse grootheden, iets mindere goden dan deze die in het Panthéon terecht kwamen. In Parijs werd het mythische elysion overigens niet enkel met de doden geassocieerd. Heet de residentie van de Franse president niet het Elysée?

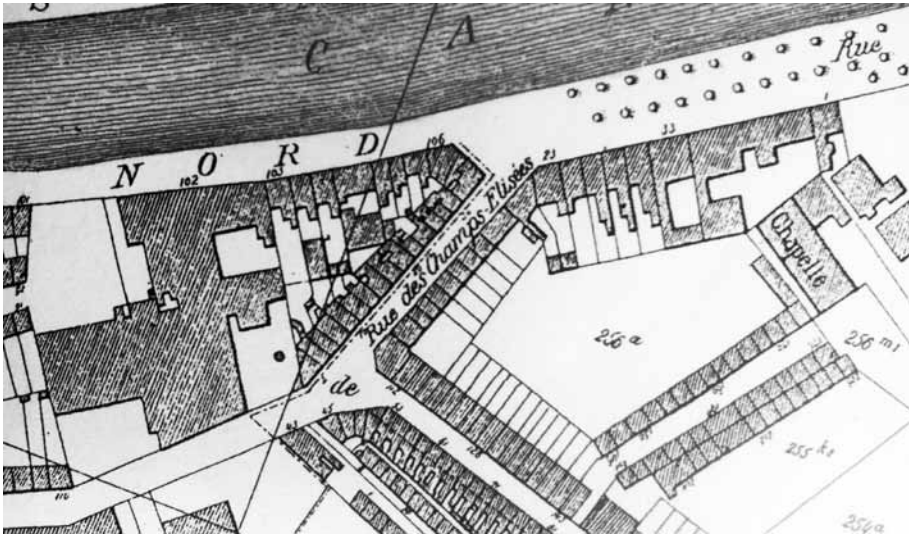
Het eerste Gentse Elyision in het westen van de stad

Als we de Parijse situatie proberen te vergelijken - alle verhoudingen in acht genomen - met de Gentse, duikt er toch wel een probleempje op. De begraafplaats die het meest heeft van een landschapspark is de Westerbegraafplaats. Maar deze had en heeft zijn monumentale ingang en adres, zowel toen als nu, nog steeds aan Palinghuizen, terwijl de naar Elyision genoemde straat dicht bij het stadscentrum ligt en slechts reikt tot aan de Verbindingsvaart (Nieuwe Vaart).

Afb. 4. De twee begraafplaatsen buiten de Brugse Poort goed herkenbaar op een kaartfragment uit 1878 (Gevaert en Vanimpe). Bovenaan de toen nieuwe, nu nog bestaande Westerbegraafplaats: een dodenpark in landschapsstijl. In contrast daarmee, onderaan: alle doden strak in 't gelid op de oude begraafplaats uit de tijd van Jozef II. Daartussen het Guislaininstituut en de toen pas gegraven Verbindingsvaart.

Een blik op het kaartdetail in afb. 4 is voldoende om het raadsel op te lossen. We zien namelijk dat de huidige straat Elyzeese Velden vlakbij een andere, oudere begraafplaats ligt. Die werd buiten de stadsvesten aangelegd nadat de Oostenrijkse keizer Jozef II het begraven in en rond kerken verboden had. Dat was het (verdwenen) kerkhof van de Gebroeders De Smetstraat. Die straat werd er trouwens dwars door getrokken na het stopzetten van de begraaf-functie (4). In dezelfde tijd werden ook de kerkhoven buiten de Dampoort in het oosten en buiten de Heuvelpoort in het zuiden van de stad aangelegd.

60

Afb. 5. Ondanks de strak aangehouden militaire discipline onder de begravenen werd de oude dodensite voorgesteld als het Gentse 'Elysion'. Het bewijs daarvoor: een kort straatje, de rue des Champs Elysées van de kanaaloever leidend naar de doodarme Kerkstraat (haakvormig onderaan) met zijn talrijke petieterige huisjes aan de straat en in beluiken (detail uit het stadsplan van Gevaert en Vanimpe, 1878, links het stadscentrum - niet weergegeven). Het lijkt overigens onwaarschijnlijk dat deze Elyzeese Veldenstraat aangelegd werd ten behoeve van de bezoekers en de chique begrafenisstoeten die vanuit de stad kwamen. Daartegen pleit de scherpe hoek die het straatje maakt met de oeverweg (op die plek toen nog Noordkaai, verder uitlopend in de beboomde Palingshuizen). Voor paarden met koetsen is die erg moeilijk te nemen. Vermoedelijk sloegen de stoeten dicht bij de stad de Kerkstraat in (actueel in die zone Gulden Vliesstraat en verder Aloïs Joos- en Victor Frisstraat).

We zijn er bijna, maar nog niet helemaal. We zoeken verder op oude kaarten en zien dat de weg langs het kanaal op die plek nog lang de oude benaming Palinghuizen bleef dragen, in het Frans omslachtig rue des Maisons aux Anguilles, terwijl de naam afgeleid van Elysion al decennialang in gebruik was voor een kort straatje dat die oeverweg verbond met de begraafplaats (5). De rue des Champs Elysées-Elyzeesche Veldenstraat vinden we inderdaad op het plan van de gebroeders Gérard (1855), ook op de versie die in 1858 gemaakt werd van het uit 1841 daterende stadsplan van Saurel en op het grote plan van Gevaert en Vanimpe uit 1878.

toevoeging '-straat'. Die sloot naar het zuiden toe (dus naar het stadscentrum) aan bij de Noordkaai, waarvan een gedeelte voorbij de Bargiebrug tot aan de Elyzeese Veldenstraat in 1942 omgedoopt werd tot Bargiekaai. De oeverweg tussen dat straatje en de Verbindingsvaart bleef de antieke benaming tot op heden behouden, terwijl het zijstraatje dat al zoveel langer die naam droeg, samen met een deel van de Kerkstraat in 1942 de naam Guldenvliesstraat kreeg. Dat was een nogal complexe straat met een vorkvormig uiteinde, iets wat verwarring kon geven. Daarom werd het gedeelte dat ooit de Elyzeese Veldenstraat was, in 2013 de Madeleine Schauvliegestraat (afb. 7 en 8), ter ere van de eerste vrouwelijke advocaat aan de Gentse balie. Nu is dat samen met de vele afgebroken cités in de buurt van de Guldenvliesstraat en een stuk van de vroegere Kerkstraat onderdeel van grootschalige sociale hoogbouw, waarin het vroegere stratenpatroon nog amper terug te vinden is.

Afb. 7. Dicht bij de Elyzeese Velden: naambord (foto 2017) van het herdoopte straatje dat in de jaren 1800 de Elyzeesche Veldenstraat – rue des Champs Elysées was, later onderdeel van de Gulden Vliesstraat.

We zien dus dat die oude rustplaats voor de doden ook al aanzien werd als een Elysion of althans dat men probeerde het eerste geuzenkerkhof, want zo werd het toen ook al genoemd, daarvoor te laten doorgaan. Dit was dus in de periode dat de hogervermelde Parijse buitenkerkhoven vorm kregen. Op de plannetjes kan men zien dat de begraafplaats buiten de Brugsepoort nochtans strak geometrisch aangelegd werd. Het was helemaal geen 'lawn cemetery'. Dat gebeurde wel in een nog volkomen groene en rustige omgeving, met enige verbeelding te vergelijken met de Pastures of Heaven, het Elysion van John Steinbeck. De open, landelijk gebleven ruimten werden echter al snel ingenomen door fabrieken en arbeidersbeluiken. Dat was na 1860, toen de stadstollen verdwenen en de stad letterlijk uit zijn voegen barstte. Pas

nadat de begraaffunctie in diezelfde tijd opgeheven was, kreeg de vroegere begraafplaats gedeeltelijk een parkachtig uitzicht (afb. 9).

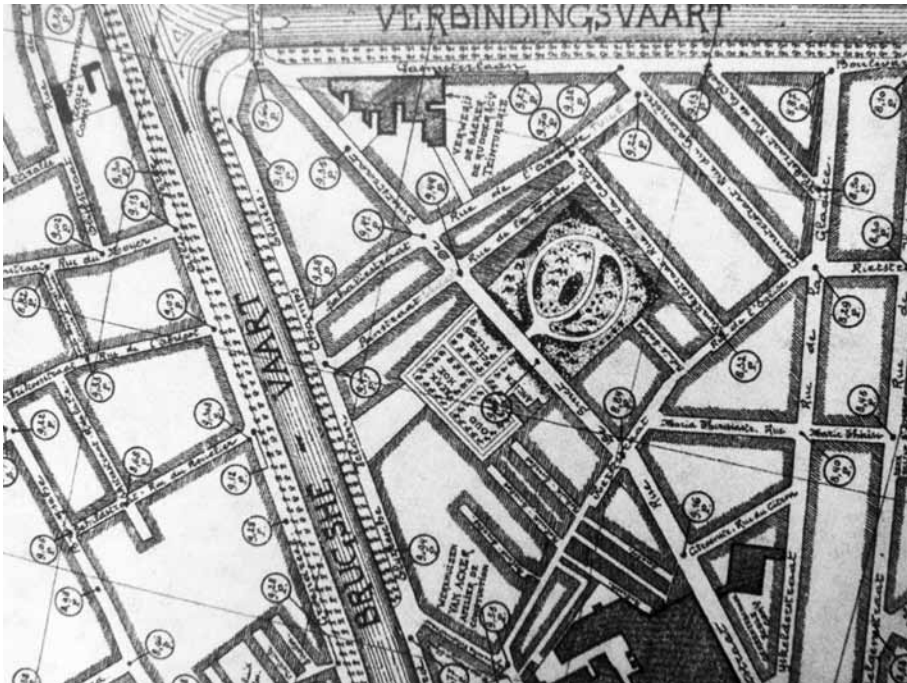

Afb. 8. Zo ziet de weg naar het eerste Gentse ElySION er anno 2017 uit. In de achtergrond een deel van het hoofdgebouw van de Technologicampus, destijds textielfabriek De Smet, later Louisiana.

Het tweede Gentse ElySION

En zo belanden we uiteindelijk bij de Westerbegraafplaats, de eerste Gentse dodenakker die echt het uitzicht kreeg van wat men zich van Elyzeese Velden voorstelde, maar niet zonder eerst nog een ommetje te maken naar Brussel. Als je naar de grote begraafplaats van de stad Brussel wil (op grondgebied Evere en niet te verwarren met het beter gekende kerkhof van Laken), dan kan je ernaartoe via de Elyzeese Veldenstraat (Elsene). In Brussel was de promotor van het dodenpark, het ElySION, vooral Jules Anspach, vrijdenker en burgemeester. Het werd aangelegd naar ontwerp van landschapsarchitect Louis Fuchs en ging in 1877 open.

De Gentse tegenhanger van de Brusselse Elyzeese Velden kwam eveneens rond die tijd tot stand in een toen nog volkomen landelijke omgeving op een voor begraven gunstige zandige, hoger gelegen bodem. De eerste doden werden er ter aarde besteld in 1873, precies tien jaar nadat de aanleg van de nieuwe begraafplaats in principe goedgekeurd was in de gemeenteraad (6). De Westerbegraafplaats, zoals ze ging heten, verving de oudere site buiten de Brugse Poort aan de huidige Gebroeders De Smetstraat in het westen van de stad.

Afb. 9. In 1912 was het oude 'kerkhof' in twee gedeeld door de Gebroeders De Smetstraat en één deel omgevormd tot een landschapspark ('kaart met hoogtepeilen' Compijn & Soenen). Onderaan rechts de fabriek opgericht door deze gebroeders. Met aanpalende steegbeluiken uitgevend in de straatarme Kerkstraat van toen.

De latente 'kerkhofstrijd' tussen klerikalen en antiklerikalen, die al sinds de eerste nieuwsoortige begraafplaatsen bestond, laaide in volle hevigheid op nadat bisschop Bracq weigerde het nieuwe kerkhof te wijden. Begraven worden in ongewijde grond was een gruwel voor strenggelovige katholieken. In de volksmond werd de Westerbegraafplaats bekend als het 'geuzenkerkhof'. Nu nog zijn daarvan ter plekke tal van sporen te vinden, en dit niet enkel in de heidense symboliek van tal van graformenten (afb. 10).

De Gentse en de Brusselse begraafplaatsen zijn goed vergelijkbaar. Beiden werden ingericht door liberale, antiklerikale gemeentebesturen, beiden werden aangelegd als mooie, rust uitstralende parken, ware 'Elysiens'. In Gent

was het stadsarchitect Adolf Pauli die de opdracht kreeg niet enkel de omheining en het poortgebouw te ontwerpen, maar ook de 'jardin des morts' uit te tekenen. Het mocht geen stenen necropool worden: het geheel moest de illusie van ware Elyzeese velden scheppen, met boompartijen, sierlijk kronkelende wegen, hagen, mooie perspectieven naast intieme hoekjes, en vooral veel groen.

Afb. 10. 'Geuzenhof' aan Palinghuizen naast de ingang van de Westerbegraafplaats, historisch verantwoord als naam ... (foto 2017).

Ruststraat

Al bij al een ingewikkelde situatie, daar aan de Brugse Poort. Veel eenvoudiger ligt het bij de Zuiderbegraafplaats aan de Ottergemsesteenweg (afb. 11), tegenhanger van de Elyzeese Velden in het noorden van de stad. De korte Ruststraat loopt van de De Pintelaan (rotonde voorbij de spoorviaducten) in

de richting van de Corneel Heymanslaan tot aan de Noendries. De vroegste ons bekende vermelding van de naam dateert uit 1910 (7). Slechts één zijde is bebouwd, de andere wordt volledig ingenomen door de muur van de begraafplaats. Rustig inderdaad ... maar er is meer. Het idee van rust na de dood zit in onze uitdrukkingen 'laatste rustplaats' en 'eeuwige rust' en in het Franse 'cimetière', ontleend aan het Griekse woord voor slaapkamer, rustplaats, verlatijnt tot coëmeterium. In de grond precies hetzelfde als 'elysion', maar minder pompeus en minder 'heidens' beladen. Ook in de christelijke begrafenisrituelen is er immers sprake van rust: moge hij/zij rusten in vrede – requiescat in pace, het welbekende R.I.P.

Vermeldenswaard is wel dat dit de oudste nog functionerende begraafplaats is van Gent, deelgemeenten niet meegerekend. Het is de enige overblijvende van de drie begraafplaatsen die aangelegd werden na het verbod onder Jozef II (8). De klanten van de opgeheven begraafplaats buiten de Dampoort in het oosten van de stad, waar de Wasstraat door getrokken werd, moesten verkassen naar de Ottergemsesteenweg, waar ze hun stadsgenoten uit het zuiden mochten vervoegen. Ook de Joodse doden, voorheen buiten de Dampoort, kregen er een plaatsje toegewezen net buiten de muur, waar nu een wijkcentrum functioneert.

Samenvatting en slot

In de jaren 1800 rijpte in kringen van vrijdenkers het antieke Griekse Elysion als ideaalbeeld voor een nieuw type begraafplaats: vredig en groen buiten de stadsmuren, de laatste rustplaats. Zo zagen de Grieken hun heerlijke 'hemel', totaal verschillend van de verschrikkelijke Hades, de duistere onderwereld. De wegen naar deze nieuwe begraafplaatsen kregen een aangepaste naam. Naast de alom bekende Parijse avenue des Champs Elysées, leidend naar het Cimétière de Passy, hadden ook Brussel en Gent straten met een dergelijke naam. In Gent was het eerst een klein straatje, rue des Champs Elysées, Elyzeesche Veldenstraat, nu Madeleine Schauvlieghestraat. Dit leidde naar de eerste dodenakker buiten de Brugse Poort: het 'geuzenkerkhof', bekend als het verdwenen 'kerkhof van de Gebroeders De Smetstraat', aangelegd na het verbod van keizer Jozef II op begraven in en rond kerken. De naam ging als 'Elyzeese velden' over naar de oeverweg naast de Brugse Vaart en bleef behouden ook nadat een eind verderop, voorbij het intussen gegraven Verbindingskanaal (Nieuwe Vaart) een nieuw 'geuzenkerkhof' met toegang via Palinghuizen aangelegd was. Zo komt het dus dat je de Gentse referentie naar het antieke Elysion niet moet zoeken bij de Westerbegraafplaats, maar ter hoogte van zijn voorganger.

Hetzelfde idee speelde bij de creatie van de simpele naam Ruststraat. Dat straatje ligt langsheen de muur van de Zuiderbegraafplaats aan de Ottergemsesteenweg, eveneens ontstaan ten tijde van Jozef II. De naam duidt dus niet op de rust die de bewoners van de woonhuizen er kennen: nooit lawaai aan de overkant, zelfs geen nachtlawaai ...

Afb. 11. De weinig bekende Zuiderbegraafplaats. Een rustige en mooie plek: een elysion. In de achtergrond de UZ hoogbouw (foto 2017, genomen vanuit een van de aangrenzende huizen op de Ottergemsesteenweg).

Met dank aan Herman Rousseau, Adrien Brysse, Valeer Geers en Eddy Vandebossche

Noten

- 1 de Clippele, F. (2007), Elyzeese Velden. S.O.S. Gent nr. 113, p. 10-12.
- 2 Ariès Ph. (1977), l'Homme devant la mort. In vertaling: Het uur van onze dood, De Arbeiderspers, vooral p. 521-524 en 553. Voor Gent: Devriese, L. (2009), De berm op en de put in? Hoe klein het Sint-Niklaaskerkhof wel was in de jaren 1600-1700. In: De Heraut, jg. 44 nr. 2, p. 3-14; Devriese, L. (2009), Oneervol en ongewijd begraven tijdens het ancien régime. Deel 6 in de reeks 'Dood en begraven'. In: Van Mensen & Dingen, jg. 7 nr. 1-2; Capiteyn, A., Decavele, J. (1981), In steen en brons van leven en dood. Stad Gent, pp. 334; Ingels, T. (2015), R.I.P. Aspecten van 200 jaar begrafenis cultuur in Vlaanderen, Academia Press, pp. 125.
- 3 De centrale as van de Jardin des Tuilleries werd door de ontwerper Le Nôtre doorgetrokken en omgevormd tot een laan waarlangs de Franse koningen naar Versailles trokken. De oorspronkelijke naam Grand Cours onderscheidde deze weg van de oudere Cours de la Reine langs de Seine.
- 4 De Gebroeders De Smetstraat zorgde samen met de gelijknamige brug over het in 1863 gegraven Verbindingskanaal tussen de Brugse Vaart en de haven voor ontsluiting en een heel nieuwe verkeerssituatie in die buurt. Zie Wezembeek, P., 1986, Urbanisatie van de Wondelgemmeersen (Rabotwijk). In: Tijdschrift voor Techniek en Industriële Cultuur, jg. 4 nr. 1-2, p. 89-165; De Wilde, B., 2007, Gent/Rabot. De teloorgang van de textielnijverheid, Lannoo & Gent Cultuurstad, pp. 127.
- 5 Stad Gent. Namen van de Straten der Stad en der Voorgeborchten (druk: E. Vanderhaeghen, Gent, 1870. Raadpleegbaar in DSMG, Sint-Amandsberg). Op het plan Gevaert en Vanimpe (1878) staat de oeverstraat zowel ten zuiden als ten

noorden van de Verbindingsvaart nog met oude naam Palinghuizen aangeduid. In de zeer gedetailleerde uitgave door de stad Gent (1905) Aflijningen – openen of afschaffen van straten. Tafel, staan zowel Champs Elysées-Elyseesche Velden als rue des Champs Elysées-Elyseesche Veldenstraat vermeld zonder nadere specificaties. In de overigens zeer accurate straatnamenlijsten van Jean-Paul De Cloet komen de benamingen Elyzeese Velden en Elyzeese Veldenstraat slechts voor op een lijst van 1940. Zie ook Coene, A., De Raedt, M. (2011), Kaarten van Gent. Plannen voor Gent (1534-2011), Gent-Kortrijk, Snouck, p. 120-185. De benaming ‘rue des Champs Elysées’ op de in de tekst vermelde stadsplannen vanaf 1855, maar nog niet in E.J. Vandeputte (1840), Indicateur de la Ville de Gand contenant les dénominations en Français et en Flamand avec les situations, Gent, Michiels. Fris vermeldt een Pont des Champs Elysées in 1862-63, verbinding met Palinghuizen over de toen pas gegraven Verbindingsvaart. Dat was de voorloper van de huidige De Smetbrug even verderop (Fris, V., 1920, Les accroissements et les transformations de la superficie bâtie de la Ville de Gand. In: Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 1920, p. 131). De laatste kaart van Gent met de naam Palinghuizen ook voor het weggedeelte bezuiden de Verbindingsvaart, is het Nouveau plan de Gand uit 1895. Op het Plan instantané de la Ville de Gand (vierde editie, 1900, gereproduceerd bij Coene en De Raedt, 2011, p. 184) heet het er ‘Champs Elysées’.

6 Capiteyn, A., Decavele, J. (1981), p. 17-21.

7 Fris, V. (1920). Liste Chronologique des transformations ou créations de places et de rues et des constructions de monuments à Gand au XIXe et XXe siècles. In: Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 1920, p. 150-167.

8 Devriese, L. (2010). Wat er gebeurde met de begraafplaatsen aan de Gebroeders De Smetstraat en de Wasstraat. In: Ghendtsche Tydinghen, jg. 39, p. 472-485.